

MINJEN BUDAPESTEN

Először azért mentem a Dessewffy utcába, mert valahol azt hallottam, hogy ott még a galíciai jiddist beszélnek az öreg, templomba járó férfiak.

Borotvált arcú ember állt a templom előtt, csornai vagy sárvári születésű, már nem tudom; annak idején ő is megtanult jiddistül. De itt, intett fejével a templom felé, inkább már csak magyarul szoktak beszélgetni.

Másodszor Berkowitzot kerestem. Ő szatmári, persze nem ott él, hanem Brooklynban. De gyakran látni Pesten is, sokat utazik; egyszer kocsit akart bérelni, s arra kért, kalauzoljam a lengyelországi útján. Rajzoltam otthon egy hevenyészett térképázlatot a geri, szandeci és sinyevei rabbisírokhoz vezető útvonalról, és egy reggel a Dessewffy templomba mentem – ha teheti, ott imádkozik. Egy darabig vártam, üldögéltem a rosszul gyalult, de az évek alatt simává és fényessé kopott padon. Kupacba söpörtem a ki tudja, melyik reggelről maradt, keményre száradt barheszmozrsákat. Néha kinéztem az ablakon. Berkowitz nem jött, én meg csak ültem tovább, és elnéztem a hajnalban kelő, kopott ruhás öregeket, ahogy ide-oda csoszognak; ahogy ujjjaikkal a tfilin összetekert szíját bontogatják, majd szájukhoz emelik a fekete bőrtokot, hogy aztán aprólékos, gondoskodó mozdulatokkal száraz bőrű, meggyőtört homlokukhoz illesszék, és hajlongani kezdjenek.

A frigyszekrény mellett falióra kegyezett. Víz csöpögött a falikútba, egyhangún, ahogy ezekből a régi csapokból csöpögni szokott, s hiába lép oda olykor egy-egy újabb jövevény, hogy szorosabbra zárja: csak leszerelni lehet, elzárni nem. Kezdem úgy érezni, mintha a csap az órák felelgetne, s az sem ütne többé, ha nem koppannának már vízcseppek az öreg, levert zománcú falikút alján.

Gyakran járok arra. Ha nem tehetem, legalább a troliablakon kinézve igyekszem megpillantani, újra és újra azt a szürke bérházak közé szorított, különös házikót. Az egyetlen földszintes épület a környéken, az egyetlen, melynek falait a bordó markáns, ám meleg színére festették. Ódon kapujának pedig, melyre az egykori betegsegélyzők „Bikur Cholim” feliratú táblájukat szögezték, egész Pesten nincsen párja.

A boltíves bejárat néhány lépés után apró, nyitott tereckére nyílik. Kétoldalt sívár, szürkévé vedlett tűzfalak magasodnak, szűrkeségüket a gyökeret Isten tudja, hol eresztett, vékony ecetfácska zöldje sem oldja; de lent, e parányi udvart titkos ajtók, karzatlépcsők, s a templom vörös téglás, román ablakos épülete varázsolják meséssé.

Akkor kéne itt lenni, mikor leesik az első hó.

Egy nyári reggel, mikor beleszagolunk a levegőbe, és rögtön tudjuk, aznap még forróbbá melegszik, mint előző nap, s ha lesz még eső az életben, akkor se ér ide az ősznél

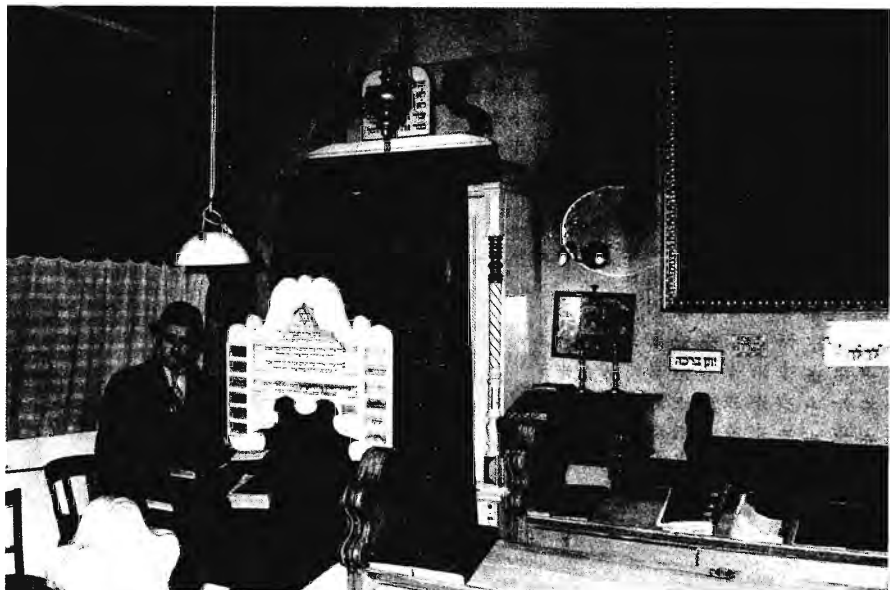
hamarabb, így szólt Hefler úr, a Dessewffy templom mindene: „Ma nem lesz minjen.” Vagy negyedóra volt az ima kezdetéig, és még csak hárman voltak: Hefler, Grósz Béla meg egy szemüveges, baseballsapkás fiú, aki munkaidőben nyers marhahúst trancsíroz Kővári úr szalámigyárának hátsó részében.

Még jöhettek volna, de Hefler úr már otthon számba vette, kikre nem érdemes várni: néhányan Amerikában vagy Izraelben voltak, mások Balatonfüreden nyaraltak. Ketten megbetegedtek, egy embernek elintéznivalója akadt. Később jött még három könnyen öltözött, lesült bőrű francia, fordultak is vissza rögtön, de Heflernek sikerült elmagyaráznia, mekkora szükség van rájuk. „Talán megiscsak lesz” – mondta Grósz Béla, és számolni kezdett. „Hét” – szólt végül. Engem ne számoljon, mondtam, így hatan maradtak.

Mások is megírták már, mekkora erőfeszítésbe kerül néhol egy-egy minjen összehozása. A lelkesebbeknek (a Helfereknek, Glasereknek) pontos információjuk van a szóba jöhető férfiak munkabeosztásáról, nyaralási szokásáról és annak várható idejéről. Mindenkit ismernek. De ez nem elég: emlékezőtehetségüknek, szervezőképességüknek és emberismeretüknek is jobbnak kell lennie az átlagosnál ahhoz, hogy a budapesti templomokban minden alkalommal imába foglalhassák a Kimondhatatlan nevét. De máshol is; Pozsonytól Kolozsvárig mindenütt vannak magyar zsidók, akik időpontokat egyeztetnek, címeiket és telefonszámokat tartanak készenlétben, hogy bármikor szólhassanak annak, aki tizediknek beugrani szokott.

Az örökmozgó Hefler Tibor sem elégszik meg azzal, hogy a Dessewffy-minjenre ügyel. Szombatonként a Visegrádi utcai imaház híveit segíti ki jelenlétével, s néha a Kazinczyban is látni; mint ahogy Grósz Béla is a minjen miatt megy péntek esteként a városmajori szeretetotthonba, ahol ételt és ágyat

HELPER TIBOR A JÓSIKA UTCAI „KATTLER ERZSÉBET-IMAHÁZ”-BAN

kap cserébe. Az neki üdülés, mondogatja, hetenként egyszer kialussza magát az „erdei” levegőn.

*

Valami írást néztem a falon, amikor Vas úr megjött. Nem hallottam, hogy belépett, köszönt, vagy hogy jöttére újra számolni kezdtek volna, holott mindez bizonyára megtörtént; csak amikor a faltól elfordultam, vettem észre, hogy ott ül mögöttem a csontos arcú, vastag szemüveges öregember. Összekötözött cipősdobozt tartott a kezében, már a spárgát bontogatta vastaggarusodott, erős körmével, s fel-felsziszszent. Maga mellé tette a doboz fedelét, a dobozba nyúlt, és kapedliket, kendőket, hullámcsatokat szedegetett elő, majd odaszólt a kicsivel odább ülő Grósznak: „Bélám...”

Grósz Béla akkoriban kegszereket árult, láttam egyszer a Kozma utcában, a temető bejáratánál ült kapedlikkel, képeslapokkal és az *Új Élet* példányaival asztalán. Épp azt újságolta valakinek boldogan, hogy az imént egy amerikai újságíró nem kért vissza az egydollárosból, pedig csak képeslapot vett, még kérdezte is, nem lesz-e kevés.

Amikor szóltak neki, már föltúrte ingujját, már kezében volt az imaszíj. Mások nem engedik ilyenkor figyelmüket elvonni; ő készségesen lépett Vashoz, s türelmesen várt akkor is, míg az papírt keresett, hogy amit mondani akar, le is írja: „Figyelj, Bélám, nem szeretném elismételni! A selyemkapedlit háromszázért adjad, a bársonyt háromszázhuszért. Kétszázhusz az enyém, én is annyiért vettem. Ez itt a női kendő, ez százötven. Százért vettem. Adhatod száznegyvenért is. Hullámcsat, adjad húsz forintért.” „Sok lesz, Lajos” – szólalt meg Grósz. „Ak-

A GRÁNÁTOS UTCAI ORTODOX TEMETŐ

kor tizennyolc.” „Még az is sok, a boltban öt forint, én se árulhatom többért” – nézett körbe Grósz. Végül egy tizest írtak a cetlire, a „csat” szó mellé. A többéves, a budai Várat ábrázoló fekete-fehér képeslap tizenöt forintba, a Zsidó Múzeum német nyelvű ismertetője harmincba fog kerülni a Kozma utcában. Vas is ennyiért vette, amikor még ő is árult.

Együtt tették vissza a dobozba az egész hóbelevancot. Vigyázz rá, mondta Vas. „Átnézzük még egyszer?” – kérdezte később, de Grósz már csak a szemével intett a magára borított talszalól: minden rendben lesz.

Vas úr nem imádkozik, nem vesz fel imaszíjat, és nem borít magára imaleplet. Hogy Istenben hisz-e, talán még ő se tudja. Ő csak amolyan kiegészítő, tizediknek való ember, amikor látja, hogy vele is kevesen vagy nélküle is elegenden vannak, nem vár egy percet sem; órájára néz, és a dolgára indul. „Nem vagyok én cadik!” – mondja ilyenkor. Pedig tóketerebesi, Zemplénből, az egyik leghíhűbb vidékről származó tehát, de fogadjuk el a példáján, hogy ott se született mindenki rabbinak. „Én nem vagyok vallásos – mondta egyszer –, szombatra kitakarítok, megfőzöm a zöldbabot, elmondom a Smá Jiszroélt és kész. Gózon Gyula sose imádkozott, csak amikor kórházba vitték, és bementek hozzá a hitközségtől, mondta el a Smá Jiszroélt. Attól megnyugodott és tisztán halt meg.”

„Nem akarok én vallásos asszonyt – mondta később –, csak gyújtson gyertyát, amikor kell. Legyen kóser, amit főz. Több nekem nem kell, nem vagyok én a gerer rebbe.”

Amikor legközelebb arra jártam, egy péntek reggel, Grósz Béla tényleg szóba hozta egy ismerősét, egy özvegyet, akinek háza van Zuglóban, ezenkívül kocsija és telke vidéken. Hatvanéves. Vas többször is elismételtette a nővel kapcsolatos tudnivalókat, lefestette külsejét, majd abban maradtak, hogy a szeretetotthonban, ahol Grósz a délutánt tölti, beszél az özvegyvel.

Szombaton nem találkoztak. Vasárnap reggel Vas úr tiszta inget vett, nyakkendőt kötött, és az elsők között ért a templomba. Grósz csak később jött, valamivel el is volt foglalva. Vas nézte egy darabig. „Nekem nem sürgős” – mondta aztán, s hogy amaz erre se mondott semmit, kicsit sértődötten kérdezte: „Hát semmi újságja nincs a számomra?”

Mondom, Grósz el volt épp foglalva, s nem esett le, mit kívánnak tőle. „Újság? Csak ez az egy van” – mondta, s előhúzott szatyrából egy rojtos szelű, előző heti *Új Élet*-et.

*

A Jósika utca 4. egészen más. Annyi tán a hasonlóság, hogy e külső erzsébetvárosi, kétszintes bérházat éppúgy közrefogják magasabbra nőtt, testesebb társai. Érdektelen, semmilyen, mint az utca, ahová épült. Télen-nyáron szürke.

A JÓSIKA UTCAI „KATTLER-IMAHÁZ” 1993.

Lakik a házban egy cigányfiú, ápolt, erős testű. Nem szereti a zsidókat, mondta egyszer. Különbösen semmi baja velük, de miattuk nem renoválják az ócska, csúf házat, miattuk nem tudnak elköltözni jobb helyre. A földszint egyik helyisége ugyanis a hitközség tulajdona, ha eladnák végre, az építők bonthatnának, nem kellene a hitközségi tulajdon védett voltát nézniük.

„Ravaszak a héberék, fel akarják verni az árát” – mondta. Nem beszélt bántóbban, mint szoktak azok, akik kénytelenek zsidókkal élni együtt a világban. „Én ismerem őket, a tévén is meglátom, melyik az. Soroljam? Nekem nincs bajom velük, csak azt nem bírom bennük, hogy mindenhol ott vannak, a pénzükért mindent megvehetnek. Arról maga hallott-e, hogy a külföldi héberék most megveszik az államtól a Dob utcát, és bevetik fűvel, hogy az ittenieknek jobb legyen?” – kérdi.

Száz éve már, hogy a házban élt egy család, Kattlerék, övük volt a ház a földszinti kalapgyárral együtt. A kislány átfordult az emeleti korláton, leesett, meghalt. Szülei imaegyesületet alapítottak az emlékére, s a földszinti helyiséget, ahol addig kalapokat készítettek, templommá alakították, úgy is hívják: „Kattler Erzsébet-imaház.” Minden templomnak kell, hogy neve legyen.

„Megyék a Kattlerba takarítani” – így mondta Helfer úr is, a templom egykori híve egy nap, mikor átgondolta aznapi teendőit, és azt fontolgatta, vajon hány zsákra lesz szüksége, hogy a meggyalázott könyveket és kegyzereket a temetőbe vihesse. Tóra szerencsére már nem volt az imaházban; a két hajléktalan, aki egy éjjel az ajtót feltörte, nem is talált mást, csak sárga lapú, dohszagú könyveket, meg nehéz, hasznavehetetlen bútorokat. Ebből kellett gazdálkodniuk: kiválogattak néhány díszesebb kiadású, fémberakásos borítójú imakönyvet, melyet értékeesebbnek gondoltak a többinél, hónuk alá vettek egy-egy gyertyatartót, így indultak el. Vagy zárva volt az antikvárium, vagy nem kérték a könyveket; a Dob utcába mentek, a főrabbit keresték. Ott azt mondták, hogy jó, mindjárt itt lesz, üljenek le addig. S míg azok a pénzről álmodtak, áttelefonáltak a rendőrségre.

Helfer úr leszögelte a feltört utcai ajtót, és amennyire lehetett, rendet csinált. Legközelebb az udvari bejáratot törték fel.

Amikor ez történt, már évek óta nem imádkoztak a Kattlerban. A rabbi, Singer Dezső meghalt. Berger bácsi a Kazinczyba járt, hiába lakott a szomszédban. Hol volt már a nyolcvanas évek eleje! Akkor még nemcsak itt volt rendszeres minjen, hanem az Akácfa és a Vörösmarty utcai imaházakban is. Akkor még „magyar” főrabbi volt Budapestnek, metszöt se kellett Bécsből hozatni. Több volt még a híres, nagy rabbinál

A GRÁNÁTOS UTCAI ORTODOX TEMETŐ

A DESSEWFFY UTCAI „BIKUR CHOLIM” TEMPLOM. BACSKAI SÁNDOR FOTÓI

tanult, sokat tudó öregből, s kevesebb a templomok kihűlt ülésein felejtett, gazdája nincs imakönyvből.

De mi volt már ez is a hatvanas évekhez képest, amikor templom volt a Majakovszkij utcában, és kóser húst mért Ausster, a Murányi utcai mészáros. Akkor még pajeszos gyerekek bújták a Talmudot Benedikt rabbi Dob utcai jesiváján, s nyaranta a Szabadság-hegyre mentek táborozni.

S hol voltak már az ötvenes évek a szűk levegőben is hitűnek maradt rabbijaival, metszőivel, kántoraival; a budapesti talmud-tóra hatszáz, színortodox gyermekével; a templomokat esténként meg-megtöltő férfijaival és asszonyaival, akik azt gondolták még, hogy itt is fognak meghalni?

A Kádár-rendszer végére csak morzsák maradtak, és agokházává, elfekvőkké váltak a templomok.

Az utolsó időben már csak egyetlen bácsika ült be a Kattlerba szombat reggelként, egy órára, másfélre. Bekapcsolta a villanyórát, lámpát gyújtott, lesöpörte az asztalról a döglött legyeket. Imakönyvet vett a kezébe, és halkán duruzsolni kezdett. Én még láttam őt; mióta a templomot feltörték, s ide nem jöhet már többé, otthon marad: nem megy más templomba se.

*

Weisz Gyuláék, akik a földszinten, közvetlenül az imaház mellett éltek egy udvari lakásban, a cigányokat nem szerették. Ha ablakukon kinéztek, egy ott parkoló piros Ladát láthattak, azon túl meg a szemközti ház sűrű falát, poros ablakokat, az üvegen saját, elmosódott tükrörképekkel. Nem szerettek kinézni, féltek a lármától, ami innen-onnan hallatszott. Zárt ajtó, csukott ablakok mögött éltek.

Weisz bácsi nehezen mozgott, Weisz néni alig látott, és fájtak a lábai. Az orvos két naponta járt. Helfer akkor, amikor tudott. Én, amikor eszembe jutott. Az orvos levette a kötést Weisz bácsi fájós lábáról, bekente kenőccsel az Ukrajnában megfagyott, beteg lábat, új kötést tett rá, és elment. Helfer hozott ezt-azt, elmondta mi újság, előbb-utóbb neki is mennie kellett.

Utóbb már engem is várt az öreg, emlegetett ha sokáig nem látott. Mikor elmentem hozzá, megbeszéltek, mit mondott a rádió, s hol történtek katasztrófák. Elővette fényképeit; azt, amelyik bóherként mutatja, kicsit tovább nézegettem a többinél. Észrevette: „Mit tetszik gondolni, hány éves lehetek?” – és megmondta. Nem is hiszem el, válaszoltam. „Nagyon örülök, hogy ilyen kedves és intelligens társaságra találtam, mint ön!” – mondogatta ünnepélyesen, végül felálltam, és hazamentem.

Máskor nem néztünk képeket, ismert pár viccet, azokat mondta el. Nem tudott viccet mesélni. Nevettünk. Aztán Uk-

rajnról mesélt megint, ahol majdnem megfagyott, és a kórházat, ahová bevették, rájuk gyűjtötták a katonák.

Nemcsak ő ismételte sűrűn a történeteit. Bányász, az álmos szemű, szolid öregúr, aki napjában háromszor szállt trolira, hogy a Landlerből a Dob utcába menjen, volt főnökénél szeretett kilyukadni, bármiről is essék szó: „A főrabbit Főrabbi Úrnak kell szólítani, nem tisztelendő atyának” – okosított ki egyszer. „A főrabbi betamt ember, nem egy osztályvezető, aki azt hiszi magáról, hogy valaki, közben csak egy unatikus procc.” „Én a Divatcsarnokban dolgoztam – folytatta később, amikor a Hanna asztalától fölállva, apró, sűrű lépéseivel a kijáráshoz tipegett –, és volt egy osztályvezető, aki ordított velünk. Az igazgató felhívatta, és azt mondta neki, maga itt ne ordítson, mert kap tőlem két akkora pofont, hogy kiessenek a fogai.”

Weisz bácsi Ukrajnáról szeretett mesélni. Volt, hogy én kérdeztem rá, volt, hogy csak eszébe jutott hirtelen; akár így történt, akár úgy, Ukrajnát, a fagyott lábbal és azzal a rájuk gyűjtött kórházzal mindig ki kellett beszélnie magából.

Felesége, a dagadt lábú, rosszul látó, máramarosi zsidónő

benézett néha hozzánk, különben a konyhában ült, répát puolt vagy borsót fejtett, a borsószemeket hunyorgó, vaksi szeméhez emelte, mielőtt az ölébe tett tálba ejtette volna. „Git sabesz!” – köszöntem el tőle egy pénteki napon. „Lánykorom óta nem mondták ezt nekem” – sírta el magát csöndesen, és nekidőlt az ajtófélfának.

*

Aztán költözködtünk, fiam született, s bár eszembe jutott időnként az idős házaspár, sokáig nem mentem arra. Amikor fél év után először jártam a Jósika utcában, az se miattuk volt, Helfferrel volt találkozóm a templom előtt. Az udvarra azért benéztem, épp csak bedugtam a fejem, s már húztam is volna vissza, amikor valami fehéret láttam mozdulni: Weisz bácsi állt hálórúhában az ablaknál, engem nézett mosolyogva. „Majd jövök” – intettem, és kifordultam a kapun.

Pár napra rá halhatott meg, jó néhány hónappal túlélve Bányszt, s vagy egy évvel Grósz Bélát, ha jól számolom.

Szegő György

Tér és gesztus a budapesti szecesszió építészetében

KOZMIKUS TEREMTÉS, ANTROPOMORF ÁTVÁLTOZÁS*

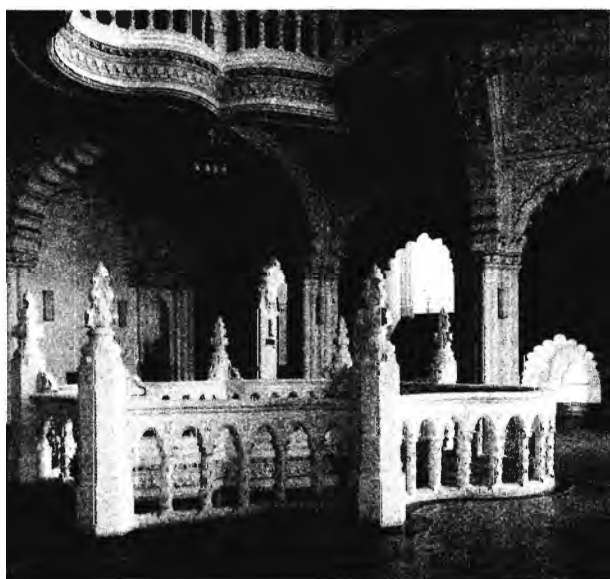
Az építészettörténet a formák történetével foglalkozik. Ez szinte elkerülhetetlen, hiszen a történeti korok reprezentatív építésze olyan korán és olyan magas fokon stílusokban intézményesült, hogy a teremtés mágiái és az átváltozások művészet előtti törvényei csak ritka pillanatokban fedezhetők fel. Ilyen meghosszabbított pillanat volt a szecesszió mozgalma, amely száz évvel ezelőtt utolsó kísérlet volt arra, hogy a technokrata modern kor embere az alkotásban felszabaduljon.

M

aguk a művészek és az építészek saját vérmérsékletük és környezetük értetlensége szerint más-másképpen nevezték meg ezt a folyamatot. Az Osztrák-Magyar Monarchiában egyenesen szecesszióknak – „kivonulásnak” definiálták –, talán mert a hivatalostól, a szabályszerűtől csak ilyen nagy indulattal lehetett errefelé megszabadulni. Nyugatabbra az Art Nouveau, „új művészet” önmeghatározás is elegendőnek bizonyult. Abban az időben kezdték az embert és műveit – köztük épületeit is – a filozófia, az antropológia, a fenomenológia és a pszichológia szemszögéből vizsgálni. A vallását vesztett ember kapaszkodásának felel meg, hogy az egyre profánabb és ezért erőit, dimenzióit vesztő művészet visszanyúlt a szakrális embernek ahhoz a módszeréhez, amellyel mindeddig meg tudta akadályozni, hogy kozmosza széthulljon, sőt amely erővel telítette alkotásait.

* Az alcím egyben a Corvina Kiadó által megjelentetni kívánt könyv címe, jelenleg a kiadásra nincs lehetőség, a színes képek költségessége miatt.

A századforduló a szimbólumok felé fordult – a szimbólum eredetileg hitvallást jelentett –, így kívánta a kor a szellem látható megjelenését mind jobban érzékelni, használni, építő energiákat meríteni belőlük. Ha most annak a kornak az érzéki, sokszor fájdalmasan gyönyörű műveit meg szeretnénk közelíteni, ismét a szimbólumokhoz kell visszanyúlnunk. Ezt teszem én is, amikor ezt az Osztrák-Magyar Monarchiát – amelynek Buda-

AZ IPARMŰVÉSZETI MÚZEUM ÁTTÖRT EMELETSÍKJAI